

Industriepark

Dr. BUDAY ÁRPÁD EMLÉKÉNEK

Dr. Buday Árpád

1879—1937.

Mikor ez a folyóirat tizenkét esztendővel ezelőtt, sok viszontagság után megindult, első számában¹ két emlékezés jelent meg. Az egyiknek alkalmoszerűsége adott, az első igazgató: *Finály Henrik* születésének centennáriuma, a másiknak az a lélekkel teljesített kötelesség, amellyel az intézet új igazgatója, elődjének, a második igazgatónak: *Pósta Bélának* emlékét akarta megörökíteni. Tragikus sors, hogy a jelen, tizenharmadik évfolyamban is emlékeznünk kell. Emlékeznünk a harmadik igazgatóról: *Buday Árpádról*, aki nem fáradó munkájával, szegénységünkben, Szegeden teremtette újra azt az intézetet, amelynek minden gazdagsága a trianoni béke rendelkezései következtében idegen területté lett országrészben maradvá, csak felejthetetlen szép álomnak tűnik fel azok előtt, akik valaha dolgozhattak ebben az álomországban.

*

Magyarország legrégibb múzeuma a nagyenyedi Bethlen-kollégium gyűjteménye volt, amelynek alapítása (1726.) tíz évvel előzte meg a British Museumot² s így a kollégium már a XVIII. század elejétől kezdve arra nevelhette tanulóit, hogy minden olyan emléket becsüljenek meg, amely az emberi művelődés fejlődéséről tanúskodik.

Ez a szellem hatotta át tanárait, akik közül ez alkalommal csak három férfiúról legyen szó: P. Szathmáry Károlyról, Herepey Károlyról és Bodrogi Jánosról, mint akik elsőként állottak a kollégium gyűjteményeivel kapcsolatos régészeti tevékenység szolgálatában.³

A két utóbbi tanára volt Buday Árpádnak,⁴ aki nyolc éven át — 1890—1898 — ette a Bethlen-kollégium kényerét és fogékony lélekke, szívta magába kitűnő tanárai lelkes tanítását.

¹ Dolgozatok, I.: 1—17. l.

² Lukinich: Nagyenyedi album. 215., ill. 214. l.

³ U. ott: 233. l.

⁴ Buday János és Sipos Anna gyermekeként született Marosgezsén 1879. január 17-én. Meghalt Szegeden, 1937. április 7-én.

Ez a szellem és ezek a lelkihatások magyarázzák meg, hogy Buday Árpád pályaválasztásánál a tanári hivatás felé vonzódott s a kollégium történelmi levegője, a mult emlékeinek tanulmányozása felé vezette. Ezért iratkozott be 1898. szeptember 5-én a kolozsvári egyetem bölcsészeti karára, mint történelem-latin szakos hallgató.

Abban a tanévben került az egyetemre, amikor a Finály Henrik halálával megüresedett „történelmi segédtudományok“ tanszékét „archaeológiai“ tanszékké változtatták át s arra Pósta Bélát nevezték ki ny. r. tanárrá.

Az a tény, hogy Pósta Béla, 1899. szeptemberében, egy őskori urnából történt sorshúzás után, hat pályázó közül Buday Árpádot, a II. éves hallgatót, mint első munkatársat maga mellé véve, az Erdélyi Múzeum Régiségtárához szakdíjnokul nevezte ki, irányító elhatározással volt, a mult megbecsülése iránt amúgy is fogékony, fiatal hallgató életének további folyására. Így alakult ki az a munkakör, amelyhez Buday Árpád haláláig hű maradt: a régiségtan, ókortörténelem és művészettörténet iránti meleg érdeklődés, de így alakult ki az az életfelfogás is, amelyet a tudomány, az egyetem, a diákság és a közügyek iránti állandó, áldozatos érdeklődés mindvégig jellemzett.

Húsz évig dolgozott Buday Árpád, mint szakdíjnok,⁵ gyakornok,⁶ tanársegéd,⁷ osztályarchaeológus,⁸ beosztott középiskolai tanár,⁹ magántanár,¹⁰ címzetes rendkívüli tanár,¹¹ Pósta Béla mellett. Ez a húsz év nem ment el nyomtalanul sem az egyetemi intézet, sem a múzeum, még kevésbé Buday Árpád életében. Nehéz harcokat jelentett ez az idő. Harcokat, amelyekben egy pillanat se jutott a magánérdeknek, de annál több a közérdeknek, amely a királyhágóntúli országrész kulturális céljainak valósítását szolgálta, de az egész ország múzeumaiban is jelentős nyomokat hagyott.

Pósta Béla az Alföldről került Kolozsvárra, de olyan lelkesen szolgált, első pillanattól kezdve az erdélyi gondolatot, mint azok, akik 1859-ben az Erdélyi Országos Múzeum létrehozásán fáradoztak. Ez magyarázza meg azt, hogy Buday Árpád, akiben haláláig lobogott az erdélyi lélek alkotó tüze, szívvel-lélekkel segített mesterének az emberfeletti munkában, amely húsz éven keresztül egy percre se szűnt meg.

Azok a viszonyok, amelyeket Pósta Béla talált, nem voltak méltók a már negyven éve dolgozó Erdélyi Múzeum Régiségtárához. Első szóbeli, majd kevéssel utóbb benyújtott írásbeli jelentésében feltárta a szomorú állapotokat, amelyek minden osztálynál jobban, éppen ennek az osztálynak működését bénították meg, amelynek tárgyköre olyan tudomány

⁵ 1899. szeptember 30.

⁶ 1900. április 1.

⁷ 1901. július 1.

⁸ 1905. április 1.

⁹ 1906. november 3.

¹⁰ 1911. május 9.

¹¹ 1917. október 2.

szolgálatában áll, amelynek a tanárképzés gyakorlati vonatkozásaival semminemű érintkezése nincs. Nem vizsgatárgy s így az önként vállalkozó hallgatók kiképzésének célját szolgáló, a múzeummal közös igazgatás alatt álló egyetemi intézet érdekei, egyéb, szintén kis pénzzel dotált intézetek érdekeivel sehogys egyeztethetők össze. Ez magyarázta meg a talált helyzetet is, amelynek előidézése csak ezeknek az okoknak, de semmi szín alatt sem az első igazgatónak terhére írható.

A meglévő helyiségek elégtelenek és alkalmatlanok voltak. A gyűjtemény anyaga, a legnagyobb összevisszaságban várta a hozzáértő kezét, amely rendet teremt a pusztuló értékek közt, amelyek a leghelyetlenebb szekrényekben, vagy azok közt, halomban feküdtek. Az 1899. október 1-én kinevezett szakdíjnokon kívül nem volt segédszemélyzet. A szolga is a könyvtárral közös. Dotáció költségvetésileg megállapítva nem volt. De ha még megemlítjük, hogy 20,000 drb érem és több, mint 10,000 régiség gyűlt össze a negyven év alatt, láthatjuk, hogy igen tekintélyes alapja volt a gyűjteménynek, amely sarkallhatta azt, aki teremteni akart.

És ez az akarat Pósta Bélából nem hiányzott, hiszen kész munkatervvel jött Kolozsvárra, amelynek megvalósításáért örömmel vállalta a legmeheszebbmenő harcot. Olyan harcot, amelynek folyamán barátaiból ellenségeket csinált, de gyűjteményeinek lelkesen dolgozó, megértő munkatársakat és áldozatkész barátokat szerzett.

Pósta Béla munkatervre az Erdélyi Múzeum és az egyetem közös munkáját tartotta szemelőtt. Ugy találta, hogy csak az a közös munka az életképes, amely, míg egyrészt, a hallgatóság elméleti és gyakorlati kiképzését szolgálhatja, másrészt, a múzeum révén, az arra hívatottnak munkalehetőséget és életpályát biztosít, amely az erdélyi emlékek összegyűjtésére és feldolgozására is megmérhetetlen haszonnal jár. Mikor a múzeum vezetőkörével és a miniszteriummal is megismertette tervzetét s minden illetékes tényező tetszését megnyerte, maga előtt látta élete egész programját, amelytől soha el nem tért, de valószínűsítésére következetesen törekedett.

És mi volt ez a program? „Erdély magyar multjának emlékeit minden erőnkől meg kell menteni; azokat a tudományos kincseket, amelyeket Erdély földje az általános emberi művelődés különböző szakaiból magában rejt, lehető legteljesebb mértékben és a legszigorúbb szakszerűséggel fel kell tární és az egyetemes szaktudományosság számára hozzáférhetővé kell tenni.”¹²

Ezeknek a céloknak valószínűsítése érdekében első teendő volt a múzeumi anyag számbavétele, preparálása, leltározása s a megfelelő helyiségekben és keretben való felállítása; szakkönyvtár szervezése; a tudományos munkaerők kiképzése; technikai segéderők betanítása; megfelelő anyagi erők intézményes biztosítása és a rendszeres kutatások megindítása.

A meglévő anyag feldolgozásában már két gyakornok — Buday Árpád és Kovács István — segédkezett az igazgatónak. 1901. szeptem-

¹² Az Erdélyi Múzeum Egyesület Évkönyve 1913. évre. 33. 1.

berében indult meg az átköltözködés, a megyeháza, istállóból átalakított helyiségéből az új egyetemi épület földszintjén és alagsorában lévő új helyiségbe. Másfél év múlva, 1903. május 29-én, az egyetem évzáró ünnepélyével kapcsolatban nyílt meg a modern szellemben rendezett érem- és régiségtár. Az új otthont mindenki csak átmenetinek tekintette s készült az új önálló épületben való végleges elhelyezkedésre. Az otthon azonban különböző — nem utolsó sorban politikai — okokból mindvégig végleges maradt. Csak a bérelt helyiségek szaporodtak a szerint, ahogy a gyűjtemények gyarapodtak. A Király-utcai Bánffy-ház, az Unió-utcai katolikus egyházközségi ház, az Óvárban lévő Sipos-féle ház, a Ferencz József-út 2. sz. ház egész II. emelete és a református kollégium Bástyautcai kétemeletes háza azok az állomások, amelyek — a mindvégig megmaradt központi helyiség mellett — színhelyei voltak a lázas munkának, amely csakhamar egész Erdély területén éreztette hatását.

Ezekben a helyiségekben foglaltak helyet az éremgyűjteményen kívül, a praehistóriától, Erdély történelmi multjáig, minden kort magában foglaló régiségtár, a képzőművészeti gyűjtemény és a néprajzi osztály, amelyek méltóképpen reprezentálták a királyhágontúli részek művelődését.

Természetes, hogy egy ilyen sokirányú gyűjtemény kezeléséhez megfelelő szakemberekre volt szükség, hiszen csak ezeknek munkásságán keresztül válhatott közkinccsé s volt felhasználható az egyetemi oktatás céljaira.

Sok figyelmet érdemel a programnak erre vonatkozó része. Négy beosztott középiskolai tanári állás szervezésére gondolt Pósta Béla. Egy az őskor és a néprajz, egy a klasszikai és provinciális római régészet, egy a közép- és újkori régészet, egy pedig a numizmatika csoportját vezette volna. Mindegyik mellett egy-két gyakornok szerezt volna meg azt a tudást, amellyel kikerülve, középiskolai tanári pályáján is hasznos szolgálatokat tehet a régészet ügyének. Ennek a programnak valósítása csaknem egész terjedelmében sikerült. Ha maradt is el belőle valami, nem a kiképzés hiányán, hanem az anyagi lehetőségeken és a változott viszonyokon múlt.

Meg kell itt ismerkednünk azzal a jólátgondolt módszerrel, amellyel Pósta Béla tanítványait kiképezte, mert ebben éppannyi része van a tervszerű nevelésnek, mint a jelölt egyéni hajlandóságának. Sokkal kevesebb erőszak van ebben, mint bármelyik nevelési rendszerben, mert tudta, hogy annak a munkának van igazán értéke, amelyet egész lélekkel végeznek s amelynek elvégzése a vágyak beteljesedését jelenti.

Pósta Béla a numizmatikával indult régészeti pályáján s ezt tartotta mindvégig az archaeológus legjobb iskolájának. „Az érmen annyi az aprólékos megfigyelni való, olyan kis területen vannak elhelyezve a jellemző egyéni vonások, hogy nemcsak mint türelempróba, kitűnő, hanem a kezdő komoly érdeklődésének, megbízhatóságra való törekvésének, megfigyelő és ítélőképességének is alkalmas próbaköve.”¹³

¹³ Dolgozatok, I. (1925,) 8. 1.

Ezen az iskolán minden tanítványának keresztül kellett mennie csak azután kaphatta meg az ásó tudományához való gyakorlati kiképzést, kellő elméleti megalapozást. Irányválasztása, kipróbált egyéni hajlama után igazodott. Ezt pedig csak az önállóan végzett feladat mutatta meg.

Erdély mindenkorú leletekben gazdag földjén volt miően választani. Aki bejelentett leletek feltárására kiszállt és eredményein lelkesedett, az bizonyára olyan anyagot talált, ami érdeklődését nemcsak felkeltette, de ki is elégítette. Aki lelke mélyén a provinciális régészet iránti hajlandóságot dédelgette, hiába ment őskori lelőhelyre. Bizonyára elvégezte a munkát, a mesterétől tanult becsületes pontossággal, de nagyobb érdeklődést nem igen mutatott iránta. És ezzel már el is dőlt a sorsa, ki volt jelölve a helye az elgondolt együttesben és ezzel a tervszerű, rendszeres kutatás szolgálatába került. Ezt lehetővé tette a több mint 2000 kötetre szaporodott szakkönyvtár, 35.000 régiségből, 20.000 éremből és 1554 néprajzi tárgyból álló gyűjtemény és az évi 33.000 pengőre emelkedett, mindennemű dotáció, amely a tíz kötetben napvilágot látott folyóiratot, — a publikálási lehetőség biztosítását — is megteremtette.

A tökéletes kiképzés, fizetési szabadsággal lehetővé tett tanulmányút biztosításával, ezután következett.

Igy került Buday Árpád a provinciális római régészethez és ennek kapcsán a klasszikai archaeológiához és a római felírtanhoz, pedig az erdélyi leletek és az 1902. decemberben, 1903. január és februárban, Pósta Béla kíséretében tett szentpétervári¹⁴ tanulmányút másirányú érdeklődését is felkelthette volna.

1904. október 1-től, 1905. július 31-ig a bécsi egyetemen végzett tanulmányai, már határozottan ebben az irányban, főleg felírtani problémákkal foglalkoztatták.

Hazatérve folytatta a munkát, hogy 1909-ben a németországi limes¹⁵ egész vonalát bejárva, készüljön az erdélyi limes-kutatásra. Természetesen ez az út alkalmat adott a német múzeumok tanulmányozására is, mint ahogy ugyanezt a célt is szolgálta, 1910. március-június hónapokban Rómában, Napoliban és Pompejiben végzett tanulmányútja. Ez utóbbi hozta, az elvégzett előtanulmányok után, egészen közeli ismeretségbe a római klasszikus alkotásokkal. Szervesen egészítette ki ezt a studiumot az a tanulmányút, amelyet 1914. március-június hónapokban Görögországban, Krétában, Kisázsiaiban tett. Ez alkalommal Konstantinápoly, Szófia és Belgrád gyűjteményei sem maradhattak¹⁶ el.

1917. április-júniusában Albániában¹⁷ folytatott tanulmányokat.

¹⁴ *Jegyzetek oroszországi utazásomról.* Egyetem, 1903. 128—132. l.

¹⁵ *Levelek a rhaetiai és germániai limes vonaláról.* Erd. Múz., 1910. 97—101., 177—180., 218—232. l. — *A római limes Németországban.* Dolgozatok, I. 1—102. l.

¹⁶ *Balkáni emlékek.* Ujság, 1923. VI. 26.

¹⁷ *Régészeti kutatás Albániában.* Dolg. IX. 1—71. l. — *Albániai apróságok.* Ellenzék, 1921. X. 29. — *Magyarok Albániában.* Szegedi Napló (továbbiakban: Sz. N.) 1928. VI. 1.

1929-ben Németországban járt.¹⁸ 1933-ban Görögországban, majd 1934-ben még egyszer Görögországban¹⁹ és Olaszországban utazott.

Munkairánya és tanulmányútjainak lehetőségei is mutatják, hogy mindig azon az úton haladt, amelyre Pósta Béla kipróbált nevelési rendszere, egyéni hajlamainak figyelembevételével állította.

1919. április 15-én halt meg Pósta Béla,²⁰ aki nehezen várta Buday Árpád román börtönből való szabadulását,²¹ mert úgy érezte, hogy a magateremtett intézetet annak a tanítványának vezetése alatt tudja legbiztosabb kézben, akivel húsz esztendő alatt legbizalmasabb terveit is megbeszélte, akinek munkaerejét a legnehezebb időkben ismételtén is kipróbálta s aki az intézet minden ügyes-bajos dolgát legjobban ismerte.

Ugyanez volt a véleménye minden illetékes tényezőnek is. Az Erdélyi Múzeum Egyesület²² és a bölcsészeti kar²³ bizalma ideiglenesen Buday Árpád kezébe tette a múzeum és az intézet vezetését, abban a biztos tudatban, hogy ez az intézkedés mielőbb véglegessé válik. Ki gondolt még akkor arra, hogy az egyetem és Buday Árpád életében be fog következni az a törés, amely a Pósta Béla elgondolása szerint kiépített, jófelszerelt tudományos műhelyből száműzi s olyan helyre állítja, ahol a viszonyok másirányú munkát parancsolnak? Az 1919. évi szomorú nagy változások ezt is meghozták.

Az egyetem adta megbízást, az egyetem száműzetése érvénytelenítette, de a régiségtár igazgatása, a tulajdonos egyesület részéről, 1924-ig a Buday Árpád kezében maradt. Hatvanéves fennállása alatt nem élt át ilyen nehéz idők ez az állam által bérelt, egyesületi tulajdonban lévő gyűjtemény. Nem a fejlesztéséért, hanem pusztá létéért kellett küzdenie.

Pósta Bélának a megnemértés és közöny ellen kellett küzdenie. Buday Árpádnak a nagy érdeklődés és mindentakarás ellen. Az egyik harcban napról-napra növekedhetett az eredmény reménysége, a másikban napról-napra fogynia kellett. És csüggedni még sem volt szabad.

Ez a reménytelen, de a jobb jövőben titkon bizakodó harc örölte napról-napra Buday Árpád tetterejét, de olyan eredményeket ért el, amelyekre méltán büszkén gondolhatott vissza utolsó napjaiban is. Ez az

¹⁸ A százéves német régészeti intézet ünnepén. Sz. N. 1929. V. 18.

¹⁹ Barangolások görög földön, szárazon és vizen. Sz. N. 1934. V. 20., 27., 31., VI. 3., 10., 17., 24., 29., VII. 1., 8., 15., 22., 29.

²⁰ A haláláról szóló rövid megemlékezést lásd: Dr. Pósta Béla. Dolg. 1919. kt. lapszámozás nélkül. — In *memoriam: Kendi Findly Henrik* (1825—1898); *Pósta Béla* (1863—1919). Dolg. 1925. 1—17. l. — Itt említjük meg Buday Árpád másokról írt emlékezéseit is. *Furtwängler Adolf*. Erd. Múz., 1907. 250—252. l. — *Mommsen Tivadar*. Karrierek, 1912. 179—197. l. — *Ornstein József*. Dolg., 1912. 198—199. l. — *Vásárhelyi József*. Dolg., 1917. 253—254. l. — *Szeszák Ferenc*. Dolg., 1919. 149—152. l. — *Schilling Lajos*. Pásztortűz, 1921. 2. 370—371. l. — *Goldzieher Ignác*. Ellenzék, 1921. XI. 16. — *Makkai Ernő*. Pásztortűz, 1923. 1. 89—91. l. — *Seprődi János*. Ujság, 1923. III. 8. — *Reinbold Béla*. Sz. N. 1927. XII. 13. — *Móra Ferenc*. Dolg., 1933—34. számozatlan.

²¹ A jogerős felmentésről, lásd: Ellenzék, 1920. V. 27.

²² 1919. április 19.

²³ 1919. április 28.

idő volt életének tudományos eredményekben legszegényebb, de nemzeti célok szolgálatában leggazdagabb szakasza, amelyről mindenkinek tisztelettel, hálával és elismeréssel kell megemlékeznie, ha ítéletet akar mondani közel negyven éves munkásságáról. Az Erdélyi Múzeum Egyesület elnöksége már ítélte s illetékességét csak annak van joga kétségbevonni, aki közelebből látta és értékelhette az elvégzett munkát.²⁴

A harcot Pósta Béla szellemében harcolta végig annak az otthonnak megmentése érdekében, amelyet húsz évi munka után jogosan tekintethetett a magáénak, mint ahogy mindenki annak tekintette.

Mikor Buday Árpád 1924-ben, mint kinevezett ny. r. tanár hivatali eskü letételére jelentkezett, az évekig helyettesítő Csengery János mellett egy adjunktust talált és egyetlen íróasztalt, amely az archaeológiai intézet leltározott tulajdona volt. Szomorú szegénység, az elhagyott gazdagság helyett.

Ha van igazság abban a dantei mondásban, amely szerint nincs nagyobb fájdalom, mint a nagy szegénységben visszagondolni az elmúlt gazdagságra, úgy ennek igazságát Buday Árpád mindenkinél jobban érezhette. Érezte, de nem csüggedett. Tudta, hogy a Pósta Béla iskolájának szelleme szervező munkára kötelezi még akkor is, ha az elindulás százszorta nehezebb annál, amelyet 1899-ben, egészen ifjan, maga előtt látott. Nehézsége volt, hogy nem jöhetett kész programmal, mert nem ismerte a viszonyokat. De megismervén, azonnal látta, hogy itt lényegesen mások a körülmények és más a tennivaló is, mint odaát.

Kolozsvárt, mint láttuk, az Erdélyi Múzeum Egyesület és az egyetem közös munkája volt a program alapja, Szegeden csak a szervezendő egyetemi intézet, mert a már 1883 óta dolgozó városi múzeummal, egyetlen egyetemi intézetnek sem volt — s ebben bizonyára a kiindulás volt a hibás — hivatalos kapcsolata.

Buday Árpád, aki öt éven át védte az Erdélyi Múzeum szerzett jogait, első pillanattól kezdve tiszteletben tartotta a városi múzeum régi jogait. Éppen ezért kifejezetten csak a régészeti oktatás céljait tartotta szemelőtt s egy pillanatra se gondolt arra, hogy intézetének nyilvános jellegű gyűjteménye legyen. Csak olyan gyűjteményt akart, amely az egyetemi oktatás elméleti és gyakorlati céljait szolgálja. E cél érdekében indította meg az ásatásokat, amelyeknek területe sohasem esett egybe a város területével. Segítségére jött az első két évben a DMKE bőkezű adománya, később Hódmezővásárhely város, amelynek nyolc évvel ezelőtt felállított régészeti gyűjteményét,²⁵ kezdettől fogva az intézet vezette. Ez az utóbbi lehetőség bőségesen kárpótolt a szegedi területért, mert rendkívül gazdag lelőhelyein a neolitikumtól a magyar középkorig minden korszak emlékei megtalálhatók, a provinciális római anyag kivételével. Ez a terület

²⁴ Lásd erről: Ujság 180., Ellenzék 186., Hétfői Ujság 31., Gyilkos 28., Pásztortűz 13., Magyar Nép 13. és Erdélyi Irodalmi Szemle 8. számait. Valamennyi 1924-ből való. — Román oldalról való megvilágítását lásd: Universul. 1936. V. 12.

²⁵ 1929. évi első ásatás után megnyílt 1930. VI. 10-én.

hozta az intézet legszebb eredményű munkáját, amelyet — bár munkásságának irányával valóban nem érintkezik — Buday Árpád a legteljesebb megértéssel kísért s a legmesszebbmenően támogatott. Tudta, hogy e munka nélkül legfeljebb tanszéket lehet fenntartani, de intézetet, amelynek az egyetemmel egyidős tradíciója van, nem.

Ugyanez az elgondolás vezette akkor, amikor intézetének személyzetével együtt az ország különböző részein előadásokat tartva,²⁶ a kolozsvári tradíciókhoz híven, megindította az intézet folyóiratát.²⁷

Ezzel teremtette meg a maga, de főleg intézete és a vidéki múzeumok számára azt a publikálási lehetőséget, amelyre a meglévő és utóbb megindult magyar szakfolyóiratok mellett valóban szükség volt. Ezzel vehette fel újra azokat a kapcsolatokat, amelyek a kolozsvári Dolgozatok révén olyan széles körben voltak kiépítve. Ez tette lehetővé, hogy az intézetnek minden külső és belső munkája, a legilletékesebbek nyilvánossága elé került s bizonyára hasznára is volt hazai kutatásunknak. Ezeken keresztül ismerhették meg a szakemberek nemcsak az itt folyó munkát, hanem azt a régészeti kutató tevékenységet is, amely, mintegy 80 éve folyik Békés-, Csanád-, Csongrád-megyék, Hódmezővásárhely és Szeged területén.

Ezeket a munkákat, nagy tapasztalataival irányította s a felmerülő nehézségek elhárítására irányuló törekvéseivel elősegítette azokat, akiknek kötelessége volt a munka elvégzése. Örült az eredményeknek, mert látta, hogy a munka csak ezen a téren folyhat s tudta, hogy minden intézménynek ott és azzal kell a magyar tudomány közös céljait szolgálni, ahol működik s amivel az adott körülmények közt eredeti alkotásokat produkálhat.

Ezen az irányításon túlmenően teljes munkakészségét igénybevette az a sokfelé ágazó tevékenység, amelyet élete végéig kifejtett.

Tudományos munkája a klasszikai archaeológiával is érintkező, provinciális római régészet és az ókortörténelem terén hagyott maradandó alkotásokat.

Hogy az első rendszeres kutatások Erdély területén a provinciális római régészet felé fordultak, az, tudományunk történetének ismeretében aligha lephet meg bárkit is. Ennek a tudományágnak multja volt ezen a területen, de megnyugtató jelene nem. Ez magyarázza meg, hogy Buday Árpád első dolgozataiban felírtos emlékekkel foglalkozott s már ezekben

²⁶ Dorozsma, Makó, Szentes, Orosháza, Békéscsaba, Nagykőrös, Kiskúnhalas, 1924. II. 29., 1925. I. 23., III. 1., III. 20., X. 25., XI. 8., XI. 29., 1926. I. 10., II. 4., III. 13., 1928. III. 3., III. 18., XII. 2., 1929. I. 13., III. 12.

²⁷ Az intézet munkájáról és szervezetéről. lásd: Buday: *L'archéologie et l'histoire de l'art à l'Université Hongroise des Sciences François Joseph*. Office des instituts d'archéologie et d'histoire de l'art (Paris) c. folyóirat 5. sz. — A *Dolgozatok a m. kir. Ferencz József Tudományegyetem archaeológiai intézetéből* c. folyóirat I—XII. kötetéről lásd: XII. kötet 266—285. l. — Ezen kívül szerkesztette a *Csengery Emlékkönyv*-et, Szeged, 1926., társszerkesztője volt az *Acta litterarum ac Scientiarum reg. universitatis hung. Francisco-Josephinae: Sectio Geographico-Historica*-nak. Tom. I. 1—2., III. 1.

gyűjti az anyagot felíratlanának²⁸ történeti részéhez. A felíratlan igazán alkalmas közvetítő annak számára, aki előbb a klasszikus források alapján kutatja a római életet, de aztán kénytelen a kevésbbé előkelő, de legalább annyira érdekes és az adott körülmények közt valóban új eredményekkel is kecsegtető, provinciális élet problémáival is foglalkozni.

Első nagyobb dolgozatában, az ebből a szempontból még fel nem használt, néhány felíratlani adatból, Róma egyik legrégibb papi szervezetére, a *fratres aruales* kollégiumára vonatkozólag tesz újabb megállapításokat.²⁹ Ez az első és egyúttal az utolsó olyan dolgozata, amelyben nem a római provinciális élet problémáival foglalkozik. Lényegileg ennek anyaga is felíratlani és hogy munkásságának főiránya még a továbbiakban is ezen a téren marad, azt ezután megjelent dolgozatai is mutatják.³⁰ Előkészületek voltak ezek abból a célból, hogy a vidéki múzeumi szakemberek és a latin nyelv tanárai részére mindig hozzáférhető kézikönyvet adjon, hogy vezérfonal legyen azok kezébe, akik a drága külföldi szakönyvekhez hozzájutni nem tudnak, de a felíratos emlékekkel foglalkozni kívánnak, hogy a bennük rejlő becses történelmi forrásanyagot megismerhessék. Ezzel az elgondolással jelent meg a kézikönyv.³¹ Ezeknek a céloknak megfelelt a munka. Olyan könyvet adott, amely az anyagot a kezdők számára is könnyenérthetően csoportosította. Példáit, ahol ez egyáltalában lehetséges volt, a hazai felíratokból választotta. Annak ellenére, hogy kimondottan kézikönyvet adott, egyes fejezetek, pld. a felíratlan fejlődésének története s főként annak hazai része, egészen önállóak. Ez a munka mintegy betetőzését jelenti felíratlani munkásságának, amely 1906–1913 közt minden idejét lekötötte. Ha meggondoljuk, hogy a könyv megjelenésének ideje a háború kitörésével esik egyidőre s a változott viszonyok miatt ez a munkakör megközelíthetetlenül vált, nem csodálkozhatunk azon, ha további munkásságában már csak elvétve találkozunk egy-egy felíratlani vonatkozású közleményével.³²

²⁸ *Két római felíratos kő Enlakáról.* Erd. Múz., 1906. 132–133. l. — *Az Arménia meg az epigraphia.* U. o. 53–58. l. — *Római provinciális archaeológia Erdélyben.* Az Erd. Múz. Egyesület nagyenyedi vándorgyűlésének emlékkönyve. 1906. 79–87. l. — *Adatok Megyericsy János életrajzához.* Erd. Múz., 1904. 309–310. l.

²⁹ *A Collegium Fratrum Arvalium történetéhez.* Erd. Múz., 1906. 241–248. l. — *A Collegium Fratrum Arvalium szervezete.* Erd. Múz., 1907. 85–110. l. — *A Fratres Aruales Collegiuma.* Kolozsvár, 1907. 1–56. l. — Doktori értekezés.

³⁰ *Dáciai katonai bélyegek.* Erd. Múz., 1909. 303–305. l. — *Pótlások a C. I. L. III. kötetéhez.* — *Supplément au III. vol. du C. I. L.* Dolg. 1911. 260–270. ill. 271–274. l. — *Kiadatlan római felíratos emlékek.* — *Inscriptions latins non encore décrites.* Dolg. 1913. 94–102. ill. 103–108. l. — *Római kori szórványos leletek Erdélyből.* — *Trouvaillies sporadiques romaines en Transylvanie.* Dolg., 1913. 252–258. ill. 262–263. l.

³¹ *Római felíratlan.* Kolozsvár, 1914. 1–420. l. Szerző kiadása. *Helyesbítések egy bíráló ismertetéshez.* Dolg., 1915. 124–131. l.

³² *Római kori leletek. I. Diploma militare. II. Bronz téglabélyegző.* — *Römische Kleinfunde. I. Diploma militare. II. Ein Ziegelstempel aus Bronze.* Dolg., 1925. 26–28. ill. 28–29. l. — *Régészeti hírek a Hargita mellől.* — *Archaeologisches aus der Hargita Gegend.* Dolg., 1928. 300–301. ill. 301. l. — *Szórványos római kori emlékek Erdélyből.* — *Monuments de l'époque romaine trouvés en différents endroits de Transylvanie.*

Munkásságának legjelentősebb része a limes-kérdéssel foglalkozott. Először bejárta a rhätiai és germaniai limes egész vonalát, aztán feldolgozva a kérdésre vonatkozó teljes irodalmat, megírta a németországi limesről szóló összefoglaló munkáját.³³ Ilyen előkészület után végezte tanulmányútjait előbb a Meszes-hegységben,³⁴ majd a Bács-Bodrog-megyei sáncokon.³⁵ Megállapította, hogy a mindkét helyen található töltésnyomok valóban római limes maradványai. Megállapításai minden kritikát kiállanak s csaknem teljes elismerést vívtak ki a külföldi szakkörök előtt is.³⁶ Dacia keleti határára vonatkozóan nem végezhetett kutatásokat, de több kutató megbízható adataira támaszkodva, a határvonalat az u. n. Hargita-limesben látta.³⁷

Kisebb részleteket tárgyaló dolgozatai is foglalkoznak a problémával,³⁸ sőt egyik könyvismertetés kapcsán³⁹ a dobrudzsai sáncok kérdéséhez is olyan módon szólt hozzá, hogy E. Fabricius, a sáncokat ismertető Schuchardttal szemben neki ad igazat. Limes tanulmányaival legalább is részben összefügg az az elmélete is, amely szerint Dáciát a rómaiak fokozatosan hódították meg s az előbb két, majd három közigazgatási kerületre való felosztás is a hódítás menetét szemlélteti.⁴⁰ Dolgozataiban rendkívül sok adat van, amely a dáciai úthálózatra vonatkozik. Ez a megfigyelés teszi Albániában végzett kutatásait is értékesekké.⁴¹

Élete végéig foglalkoztatta az a gondolat, hogy a németországihoz hasonlóan kellene megszervezni a magyarföldi limes-kutatásokat is.⁴²

Dolg., 1916. 27—91. ill. 92—133. l. — *Római kori emlékeinkből. — Quelques monuments de pierre de l'époque romaine.* Dolg., 1916. 2. 71—90. ill. 91—99. l.

³³ *Levelek a rhätiai és germániai limes vonaláról.* Erd. Múz., 1910. 97—101., 177—180., 218—231. l. — *A római limes Németországban. — Le limes romain en Allemagne.* Dolg., I. 1—102. ill. 103—117. l.

³⁴ *Vannak-e limes-maradványok a Meszesen? — Existe-t-il de restes de limes dans le mont Meszes?* Dolg., 1912. 99—120. ill. 121—127. l.

³⁵ *A bács-bodrog vármegyei római sáncok. — Les retranchements romains du comitat de Bácsbodrog.* Dolg., 1913. 18—78. ill. 79—93. l. — *Néhány szó provinciális problémákról. I. A Bácsbodrog vármegyei római sáncok kérdése. — Quelques observations sur les problèmes provinciaux romains. I. La question des retranchements romains dans le comitat de Bács-Bodrog.* Dolg., 1916. 2. 1—9. ill. 19—22. l.

³⁶ *Limes problémák. — Limesproblemen.* Dolg., 1927. 123—129. ill. 133—140. l.

³⁷ *A székelyföld római régészeti feladatai.* Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára. 1929. 366—370. l.

³⁸ *Limes-maradványok Porolissum környékén. — Restes de limes aux environs de Porolissum.* Dolg., 1914. 95—105. ill. 106—108. l.

³⁹ *Carl Schuchardt: Die sogenannte Trajanswalde in der Dobrudscha.* Dolg., 1919. 126—143. l.

⁴⁰ *Megjegyzések Dacia meghódításának történetéhez. — Remarques sur l'histoire de la conquête de la Dacie.* Dolg., 1912. 74—86. ill. 87—98. l. — *Néhány szó provinciális problémákról. II. Moesia és Dacia határa. — Quelques observations sur les problèmes provinciaux romains. II. Les frontières de la Moesia et de la Dacie.* Dolg., 1916. 1. 9—17. ill. 22—27. l.

⁴¹ *Régészeti kutatás Albániában. — Recherches archéologiques en Albanie.* Dolg., 1918. 1—70. ill. 72—108. l.

⁴² *A magyarföldi limeskutatások. — Ungarländische Limesforschungen.* Arch. Ért. 1929. 58—67. ill. 327—328. l. — Más régészeti feladatok megoldását is sürgette:

Élénk figyelemmel kísért minden olyan megmozdulást, amely ebben a vonatkozásban valamit jelenthetett volna. Hogy nem állhatott e mozgalom élére, nem rajta múlt. Így is örömmel látta azt a munkát, amely jól átgondoltan ezen a téren megindult.

Első ásatását Porolissumban kezdte és folytatta éveken keresztül, mindenkor pontosan beszámolván az eredményekről.⁴³ Ez az ásatás volt e téren az első rendszeres munka hazánkban. Ásatásai eredményeként megállapította, hogy az egyik alkalommal feltárt háromtagozású lakóház analógiái megvannak a nyugati provinciák területén is. Figyelemreméltó megállapításai voltak a házak belső berendezését illetően is. Pontosán megfigyelte a Porolissum mellett egykor elhúzódó római út szerkezetét és méreteit. A talált ingó emlékek is sok fontos adattal bővítették az itteni egykori életre vonatkozó ismereteket.

Csákiigorbón végzett ásatása eldöntötte az itt feltételezett légiótábor kérdését, amikor megállapította, hogy csak egyszerű település volt, de tábor nem.⁴⁴ Érdekes adatokkal szolgáltak a korszak települését illetően a Magyarórsd község határában és Kolozsvár—Kistarcsa határrészében feltárt római villák.⁴⁵ Igen értékes munkát végzett, amikor összegyűjtötte és rendszerezve közreadta Alsóilosva, Alsókocsály, Szamosujvár területére vonatkozó adatokat s J. Martiannal szemben megállapította, hogy Porolissum nem a mai Pemetén, hanem Bethlen mellett feküdt.⁴⁶

Ugyanilyen szempont vezette, amikor Ampelumra vonatkozó adatokat közölt, megállapítva, hogy Erdély területének meghódítása nem az aranybányák miatt történt, hanem a dákok megbüntetése és védekezés céljából.⁴⁷ Legutolsó dolgozatában egész Erdély területének római korát állítja élénk.⁴⁸

Itt kell megemlítenünk azt a kéziratban maradt, teljesen sajtó alá készített dolgozatát, amelyben az Erdélyi Nemzeti Múzeum Régiségtárának keramikus anyagát dolgozta fel, felkutatva a felhasználható és a

Régészeti kutatásaink megszervezése. Dolg., 1927. 209—219. l. Röpirat-formájában is megjelent. — *A magyar föld archaeológiája.* Magyar Szemle, 1913. 377—380. l. — *Történeti intézetek Rómában.* Ismertetés. Dolg., 1916. 169—179. l.

⁴³ A megindult, rendszeres munka méltatását lásd: Az Erd. Múz. Egyesület Évkönyve, 1908. 34—39. l., Pósta Béla tollából. — *Porolissumból.* Erd. Múz., 1908. 79—87 l. és 1909. 26—34. l. — *Porolissumból.* — *Recherches archéologiques de Porolissum.* Dolg., 1915. 51—95. ill. 96—111. l. — *Porolissumból.* — *De Porolissum.* Dolg., 1914. 67—86. ill. 87—94. l. — *Porolissumból.* — *Fouilles faites au Porolissum.* 1911. 70—96. ill. 97—105. l.

⁴⁴ *Római ház maradványai Csákiigorbón.* — *Restes d'un maison romaine à Csákiigorbó.* Dolg., 1914. 45—62. ill. 63—66. l.

⁴⁵ *Római villák Erdélyben.* — *Villas romaines en Transylvanie.* Dolg., 1913. 109—164. ill. 165. l.

⁴⁶ *A szolnokdobokai római táborhelyek jelentősége.* Az Erd. Múz. Egyesület dési vándorgyűlésének Emlékkönyve, 1911. 9—22. l.

⁴⁷ *Ampelumi vonatkozások.* Az Erd. Múz. Egyesület gyulafehérvári vándorgyűlésének Emlékkönyve, 1912. 150—161. l.

⁴⁸ *Erdély földjének római-kora.* Történeti Erdély. 1936. 129—147. l.

számára hozzáférhető analógiákat.⁴⁹ Egyik marosportusi edény méltatása meg is jelent.⁵⁰

Részben művészettörténeti szempontból méltatta az Erdélyi Múzeum Régiségtárának egyik Venus szobrocskáját.⁵¹ A bronz kincsletekről, és bronzkori áldozóhelyekről is nyilvánította eredeti felfogását.⁵²

Eredetinek, de nem minden vonatkozásban bizonyíthatónak tartja a kritika azt az elméletét, amellyel az u. n. thrák lovasistenre (egy és két lovas ábrázolás) vonatkozó, különböző anyagú és formájú emlékeket magyarázta.⁵³ Ugyanebbe a körbe tartozik az athéni dipylon temetőben előkerült halotti lakomás síremlékre vonatkozó dolgozata is,⁵⁴ valamint a misztériumos vallásokra vonatkozó, kisebb dolgozatok.⁵⁵

Itt emlékezünk meg arról a sokirányú kritikai tevékenységről is, amelynek legnagyobb része ezzel a tárgykörrel függ össze s nem egyben igen érdekesen tükröződik vissza eredeti felfogása és erős kritikai szelleme.⁵⁶

⁴⁹ *Római agyagedények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Régiségtárában.* Kézirat, fényképekkel. 1907. Eredetileg doktori értekezésnek készült.

⁵⁰ *Egy római kori edényünk alakjáról.* Erd. Múz., 1909. 300—303. l.

⁵¹ *Venus szobor régiségtárunkban.* Erd. Múz., 1909. 146—153. l.

⁵² *A bronz kincsletek.* — *Die Bronz-Schatzfunde.* Dolg., 1926. 219—220. ill. 220—222. — *Bronzkori áldozó helyekről.* — *Von Opferstellen des Bronzezeitalters.* U. ott 222—223. ill. 223. l. — E két közlemény megjelent a Csengery Emlékkönyvben is: *Kér régiségügyi kérdések* címen. 103—107. l.

⁵³ *Az u. n. thrák lovasisten problémája.* — *Das Problem des sogenannten thrakischen Reiters.* Dolg., 1926. 1—55. ill. 56—71. l. — *Az u. n. thrák lovasisten problémájához.* — *Zum Problem des sogenannten thrakischen Reitergottes.* Dolg., 1927. 130—133. ill. 140. l. — *Az u. n. thrák lovasisten problémája.* — *Das Problem des sogenannten thrakischen Reiters.* Dolg., 1928. 1—88. ill. 89—147. l. — *Az u. n. thrák lovasisten és Rhésos király kérdéséhez.* — *Zur Frage des sogenannten thrakischen Reitergottes und des Königs Rhesos.* Dolg., 1929. 1—13. ill. 14—26. l. — *Ujabb adatok római kori lovasisten ábrázolásaink problémájához.* — *Neuere Daten zu den Problemen der Darstellung des sogenannten Reitergottes.* Dolg., 1930. 1—25. ill. 26—48. l. — Ez utóbbival kapcsolatban lásd még: *Magyar grófnő és francia tudós százéves levelezése.* Napkelet, 1929. VII. 403—410. l.

⁵⁴ *A dipylonj temető halotti lakomás síremléke.* — *Das Totenmahl darstellende Grabmal aus dem Friedhof von Dipylon.* Dolg., 1933—34. 166—174. ill. 175—182. l.

⁵⁵ *Hellenisztikus istenkeresés.* — *A misztériumos vallások.* Az Egyházi Híradó könyvtára, 5—6. sz.

⁵⁶ *Adolf Michaelis: Die archäologischen Entdeckungen des neunzehnten Jahrhunderts.* Leipzig, 1906. Erd. Múz., 1906. 167—168. l. — *Az Alsófehérmegyei Tört., Rég. és Term.-tud. Egylet XIV. Évkönyve.* Erd. Múz., 1908. 266—268. l. — *Téglás Gábor: A rómaiak kereskedelmi hajózása Pannoniában.* Földr. Közl., 1911. 291—297. l. — *A Komárom-vármegyei és Városi Múzeumegyesület Értesítője.* Dolg., 1912. 189—198. l. — *Kendi Földy Gábor: Magyarország a rómaiak alatt.* Dolg., 1913. 226—231. l. — *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából.* V. 1., V. 2., Századok, 1914. 638—639. és 745—746. l. — VI. 1. U. o. 1915. 330. l. — VI. 2. U. o. 1916. 309—310. l. — VII. 1. U. o. 539—540. l. — *Konrád Miller: Römische Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana.* Dolg., 1916. 180—187. l. — *Korrespondenzblatt der Römisch-Germanischen Kommission...* Dolg., 1916. 188—189. l. — *Közlemények a Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából.* Dolg., 1917. 237—252. l. — *Dolgozatok: VII. 2. Századok, 1917. 384—386. l. — VIII. U. o. 1918. 541—542. l. — IX. U. o. 1919. 95. l.*

Az ókor történelem terén kifejtett munkássága az egyetemi előadásokon túlmenően egy kézikönyv megírására terjedt ki csupán, amely azonban csak kéziratban maradt ránk.⁵⁷

Az itt ismertetett munkásság elismeréseként választotta tagjai sorába 1925-ben a Németbirodalmi Régészeti Intézet, 1929-ben pedig az Osztrák Régészeti Intézet.

Egyetemi előadásai ugyanebben a tárgykörben mozogtak. Mint magántanár, a provinciális római régészet köréből tartotta előadásait.⁵⁸ Tanszéket nyervén, régészeti előadásai az egész tárgykört felölelték.⁵⁹

— Pósta Béla: *A moszlim művészet hatásának példái Erdélyben*. U. o. 1918. 77—82. l. — Dr. Szentkirályi Ákos: *Erdély juhai*. Erdélyi Irodalmi Szemle, 1924. 220—221. l. — Dr. Hirschler József: X. Pius pápa síremléke. — U. o. 1924. 36—38. l. — Emil Sigerius: *Siebenbürgisch-sächsische Kirchenburgen*. U. o. 1924. 219—221. l. — Roska Márton: *Az ősrégészet kézikönyve. I.* Prot. Szemle, 1925. 569—571. l. — H. Dienes József emlékiratai. Prot. Szemle, 1925. 3. sz. — Pajzs Dezső: *Magyar Anonymus*. Prot. Szemle, 1926. 181—183. l. — Dézsi Lajos: *Erdélyi képek és arcképek*. Prot. Szemle, 1926. 32—34. l. — Roska Márton: *Az ősrégészet kézikönyve. II.* Prot. Szemle, 1927. 515—517. l. — Éber László: *Művészeti Lexikon*. Dolg., 1927. 230—231. l. — E. Pittard: *Etude sur l'indice cephalique en Roumanie*. Föld és Ember. 1928. 146—148. l. — Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára. Prot. Szemle, 1928. 632—634. l. — Oroszlán Zoltán: *Az Orsz. Magy. Szépművészeti Múzeum antik terracotta gyűjteményének katalógusa*. Prot. Szemle, 1929. 512—513. l. — Erdélyi Múzeum. Dolg., 1933—34. 312. l. — A többi kritikát és ismertetést lásd a különböző csoportoknál.

⁵⁷ Az *ókor története*. 50 ívre terjedő nyomdárakész kézirat. Kiadása anyagi nehézségeken múlt. Tankönyvről l. a 64. jegyzetet.

⁵⁸ *A római tartományok kormányzása*. 1911—12. II., 1916—17. II., 1918—19. II. — *A római tábor*. 1912—13. I. — *Magánélet a római tartományokban*. 1912—13. II., 1913—14. I. — *A római tartományok iparművészete*. 1913—14 II., 1914—15. I. — *Magyarország a római uralom korában*. 1914—15. II. — *Róma görög tartományai*. 1915—16. I. — *A római birodalom keleti kérdései*. 1915—16. II. — *A római birodalom tartományai*. 1916—17. I., 1918—19. I. — *Numantia emlékei és ezek fontossága a római katonai régiségek szempontjából*. 1917—18. I—II. — *Római felirattan*. 1917—18. katonai tanfolyam.

⁵⁹ *Az ókori keleti népek műveltsége*. 1929—30. II. — *Ó-egyiptomi élet*. 1930—31. I. — *Ó-mezopotámiai élet*. 1936—37. II. — *Hellenisztikus műveltség*. 1931—32. I. — *Görög-római vallás*. 1925—26. II. — *Görög-római istenbrázolások*. 1928—29. I., 1931—32. II., 1935—36. II. — *Görög vallási régiségek*. 1924—25. II., 1928—29. II., 1933—34. I., 1936—37. I. — *Hellenisztikus vallások*. 1927—28. II. — *Római vallási régiségek*. 1927—28. I. — *Nevezetes görög emlékhelyek*. 1928—29. I., 1934—35. I. — *Görögföldi séták*, Pausanias nyomdokain. 1936—37. II. — *A görögföldi régészeti kutatások*. 1932—33. II. — *Régészeti kutatások a XIX., XX. században*. 1932—33. I. — *A római naptár*. 1931—32. II. — *Fasti anni Juliani*. 1935—36. II. — *Római katonai régiségek*. 1926—27. II., 1933—34. II. — *A római tábor*. 1927—28. I. — *De limitibus imperij Romani*. 1925—26. II. — *A római birodalom határvédelme*. 1929—30. II. — *Róma tartományai*. 1925—26. I., 1929—30. I., 1934—35. I. — *Inscriptiones latinae antiquissimae*. 1926—27. I., 1935—36. I. — *Római felirattan*. 1925—26. II., 1930—31. II., 1934—35. II. — *Felirattani ismeretek*. 1926—27. II., 1928—29. II. — *Felirattani gyakorlatok*. 1924—25. II., 1930—31. I—II., 1934—35. II., 1935—36. I. — *Bevezetés az éremtanba*. 1926—27. II., 1933—34. I. — *A római császárok értelése*. 1927—28. I—II., 1928—29. I—II., 1933—34. II., 1934—35. I. — *Hazai régiségtan: I. Bevezetés*. 1924—25. II. — *Hazai régiségtan: Óskor*. 1924—25. II. — *Hazai régiségtan: Római kor*. 1925—26. I. — *Magyarország római*

Ez a keret, csakhamar — tanszéket helyettesítvén — az egész ókor-történelemre,⁶⁰ később — megbízást kapván az előadás tartására — a művészettörténelemre⁶¹ is kiterjedt. Ezeknek az előadásoknak előkészítése — nem volt félév, amelyben legalább egy egészen új kollégiumot nem hirdetett —, egyéb elfoglaltságai mellett minden idejét lekötötték Buday Árpádnak, aki ezekkel az előadásokkal vezette be hallgatóit a felölelt tárgykörbe s gondosan kidolgozott előadásaival s azok kéziratával sok kézikönyvnél becsesebb tanítást adott hallgatói kezébe.

A középiskolai tanárképzés munkájában Buday Árpád már akkor résztvett, amikor a kolozsvári egyetem elvétele után ottmaradt tanárokból megalakult tanárképző, — a betiltás miatt mindössze egy évi működésével — biztosítani akarta az erdélyi magyar iskolák tanári utánpótlását. Az Erdélyi Református Egyházkerület Theológiai Fakultásának Tanárképző Intézetében tartott előadásai⁶² az ókortörténelmet és annak forrásait tárgyalták, messze meghaladva a tanárképzés követelményeit. Szegedre kerülve, előbb mint előadó tanár, utóbb mint a Középiskolai Tanárképző Intézet igazgató-tanácsosa⁶³ vette ki részét a munkából s a kolozsvári ref.

kora, 1929—30. I., 1933—34. I., 1936—37. I. — *Hazai régiségtan: Rómaikori emlékeink*, 1925—26. II. — *Rómaikori emlékeink magyarázata*, 1925—26. I., 1929—30. II. — *Rómaikori emlékek magyarföldön*, 1936—37. I. — *Válogatott rómaikori emlékeink megbeszélése*, 1933—34. II. — *Hazai régiségtan: Népvándorláskor*, 1926—27. I. — *Hazai régiségtan: Honfoglalás kora*, 1926—27. I. — *Régészeti bevezetés a hazai történelemhez*, 1927—28. I—II. — *Válogatott történeti emlékeink*, 1935—36. I.

⁶⁰ *Régészeti bevezetés az ókor történelemhez*, 1926—27. I., 1930—31. I., 1934—35. I. — *Bevezetés az ókor történelemhez*, 1932—33. I., 1936—37. II. — *Ókori keleti népek története*, 1929—30. I., 1932—33. II. — *Régi görögök története*, 1929—30. II., 1930—31. I., 1933—34. II., 1934—35. I—II. — *Görög történelem*, 1927—28. I. — *A peloponnészi háború és következményei*, 1930—31. I., 1935—36. I. — *Makedonia története* Nagy Sándorig, 1935—36. II. — *A makedon világbirodalom*, 1931—32. I. — *A hellenizmus kora*, 1927—28. II., 1936—37. I. — *Görög közállapotok*, 1931—32. II. — *A görög történelem forrásai*, 1933—34. I. — *A római köztársaság utolsó 100 éve*, 1926—27. II. — *A római császárság Diocletianus után*, 1928—29. II. — *A római császárság története*, 1926—27. I., 1928—29. I. — *A római császárság forrásai és vitás kérdései*, 1926—27. I.

⁶¹ *Bevezetés a művészettörténelembe. Alapfogalmak*, 1934—35. II. — *A művészeti stílusok*, 1935—36. I. — *Mezopotámia ókori művészete*, 1935—36. II. — *Egyiptom ókori művészete*, 1936—37. I. — *Ókori keleti népek művészete*, 1929—30. II. — *A görög preklasszikus művészet*, 1936—37. II. — *Görög szobrászat*, 1928—29. I., 1930—31. II. — *Görög építészet*, 1927—28. II. — *Válogatott görög vázakepek*, 1928—29. II., 1931—32. II. — *Régi görögök művészete*, 1930—31. I. — *Hellenisztikus művészetek*, 1931—32. I. — *Itália ókori művészete*, 1929—30. I., 1932—33. I. — *Az ókeresztény művészet*, 1932—33. II. — *A román ízlés kora*, 1933—34. I., II. — *A román ízlés korabeli szobrászat és festészet*, 1934—35. I. — *Hazai ingatlan emlékek*, 1929—30. I. — *Válogatott hazai műemlékeink*, 1930—31. I., 1934—35. II. — *A magyar iparművészet történeti becsü emlékei*, 1932—33. II. — *Magyarföldi szárnyasoltárok*, 1931—32. I. — *Renaissance és későbbi korú emlékeink*, 1932—33. II.

⁶² 1920—21. I. félév: *A római polgárháború kora*, — *Görög előidők*, — *Forrástanulmányok a római történelemhez*, — II. félév: *A római császárság kora*, — *Válogatott forrásanyag*, — *A római birodalom tartományai*.

⁶³ 1930 szeptember 1. óta.

gimnáziumban éveken át⁶⁴ tartó tanításain s az időtrabló próbatanítások megfigyelésein keresztül szerzett tapasztalatait igyekezett a tanárképzés terén hasznosítani.

A polgári iskolai tanárképzés terén már Kolozsvárt működött, abban a Római Katolikus Tanárképzőben,⁶⁵ amelyet az erdélyi püspök tartott fenn, s amelyben szintén az ókortörténelmet tanította. A Szegedre került Tanárképző Főiskola történettanítási terveit is ő dolgozta ki, majd mint az igazgató-tanács tagja⁶⁶ vett részt e téren is a munkában.

Buday Árpád a kolozsvári egyetem neveltje volt, aki már másodéves hallgató korától kezdve gyakornoki szolgálatot teljesítve, bensőséges kapcsolatba került az egyetemmel. Nem tévedünk, ha azt a ragaszkodást, amellyel az Alma-Materen csüggött, annak a szellemnek tulajdonítjuk, amelyet az enyedi Bethlen-kollégiumban szívott magába. Pósta Béla mellett, harcos katonája lett az intézetnek, a múzeumnak és ezzel együtt az egyetemnek is. 1899-től 1937-ig, csak arra a négy esztendőre szakadt el az egyetemtől, amely időre, felsőbb parancs az erdélyi magyar ügy másirányú, de az adott körülmények közt fontosabb szolgálatára kötelezte. Ezt a szolgálatot is, bízva a változásban, az egyetem érdekében teljesítette s így nyugodtan mondhatjuk, hogy 38 éven át, az egyetemé volt minden szíve-dobbanása.

Ez magyarázza meg, hogy azokat a sérelmeket, amelyek az egyetemet az új birtokosok részéről érték, saját sérelmének is tekintette s szűkre szabott idejét nem kímélve állt ki, hosszú szolgálati ideje alatt szerzett tudásának, tapasztalatainak érvényrejuttatásával, a megsértett egyetem védelmére s az igazság biztos győzelmet hozó fegyverével verte vissza a támadásokat,⁶⁷ akár az egész egyetemnek szóltak azok, akár az általa

⁶⁴ 1901—2., 1902—3., 1914—15., 1923—24-ig. Elöljárósági tag volt 1922-től kiköltözéséig.

Mint kormányképviselő, több ízben vett részt érettségi vizsgálatokon: 1926-ban a kecskeméti ref. reálgimnáziumban, 1927-ben a budapesti ref. gimnáziumban, 1928-ban a budapesti Baar—Madas leánygimnáziumban, 1929-ben a mezőtúri ref. reálgimnáziumban, 1930-ban a békési ref. reálgimnáziumban, 1931-ben a hajdúböszörményi ref. reálgimnáziumban, 1933-ban a sárospataki ref. reálgimnáziumban, 1934-ben a nagykovácsi ref. reálgimnáziumban, 1935-ben a kecskeméti ref. leánygimnáziumban volt. 1936-ban a szentesi áll. reálgimnáziumban, mint elnök vezette az érettségi vizsgálatokat.

Résztvett az erdélyi magyar iskolák számára készülő tankönyvek írásában is. Megjelent: *Egyetemes történelem a magyar tannyelvű középiskolák felső osztályai számára. Első kötet: Az ókor*. Cluj—Kolozsvár, 1922. 1—251. l. — Kéziratban maradt: *Románia története*. Középkor. VIII. o. számára.

⁶⁵ 1922—23. tanévben állott fent. Az év végén megszüntették.

⁶⁶ 1933. szeptember 1. óta.

⁶⁷ *A Ferencz József Tudományegyetem, Magyar Városok Monográfiája*: Szeged. 248—259. l. — *Ghibu Onisifor: Universitatea Dacie superioare*. Ism. Prot. Szemle, XL. 162—169. l. — *Dacia Superior egyeteme*. Jancsó Benedek Társaság kiadványai: 9. és Jancsó Benedek Emlékkönyv 258—276. l. — *Széljegyzetek egy régészeti cikkhez. — Randbemerkungen zu einem archaeologischen Aufsatz*. Dolgozatok, 1929. 176—188. l. ill. 189—203. l. — *L'université roumaine et l'université hongroise de Transylvanie*. Crăciun Joachim, a Revue de Transylvanie, Tom. II. 323—343. l-n megjelent közleményének kritikája. Kézirat.

képviselt részlettudománynak. Nem félt a harctól, sőt ezekben a kérdésekben határozottan kereste azt, pedig tudta, hogy a saját érdeke ellen vét, mert e miatt a lábát szülőföldjére nem teheti. De ezzel a gondolattal még akkor leszámolt, amikor 1924-ben, az utolsó virágot hozta magával emlékül édesanyja sírjáról, amit koporsójába is magával vitt.

A tudományt az egyetemen kívül is szolgálta. Így kapcsolódott bele azokba a régészeti tanfolyamokba, amelyeket a Főfelügyelőség két ízben is, Pósta Béla igazgatása alatt Kolozsvárt rendezett.⁶⁸

Az a kapcsolat, amely a kolozsvári egyetem és az Erdélyi Múzeum Egyesület, illetőleg annak egyes szakosztályai között fennállott, az egyetem hallgatóságát is belevitte a múzeum egyesület munkájába. Még sokkal inkább belevitte azokat, akik hivataluknál fogva állottak az egyesület szolgálatában.

Ez a munka nemcsak a szakosztályokban⁶⁹ folyt, hanem az évenként más-más városban tartott vándorgyűléseken⁷⁰ is. Buday Árpád nevével mindkét hely előadói sorában ismételtelen is találkozunk. Ezek a szereplések lassanként belevitték a szakosztály és az egyesület vezetőségébe s az összeomlás után hosszabb ideig — valóban a legnehezebb időkben — a szakosztályi elnöki tisztségére emelik.⁷¹

Amit Kolozsvárt az Erdélyi Múzeum Egyesület jelentett, azt jelenti, bizonyos vonatkozásban, Szegeden az Egyetem Barátainak Egyesülete, amelynek évekig főtitkára,⁷² majd a bölcsészet-, nyelv-, történelem- és

⁶⁸ 1908. *Római-kori emlékek hazánkban*. Rövid kivonata Alapi Gyula (M. K. Ért. 226—227. l.) beszámolójában. — 1911. *Katonai régiségek*. Kivonatossan megjelent Alapi Gyula (M. K. Ért. 247—254. l.) és Gubitz Kálmán (Bácsbodrog vármegyei tört. társ. évk. 1912. 153—168. l.) közleményében.

⁶⁹ A *Collegium Fratrum Arvalium történetéhez*. 1906. V. 30. — *Limesképek Németországból*. 1910. IX. 23. — *Volt-e limes a Meszesen?* 1911. XI. 29. — *A bácskai „római sáncok.”* 1912. X. 30. — *A balkáni népek ókori műveltsége*. 1920. XII. 9. — *Az északi Balkán művelődéstörténeti jelentősége az ókorban*. 1921. II. 21. Megjelent: *Cultura*, 1924. 328—333. l. — *Bemutatások a múzeum régiségtárából*. 1922. — *Három előadás az ó- és középkor művészetéről*. 1922. *Erdély a római korban*. 1923. — *Középkori közműveltség, erkölcsök és divat*. 1923. XI. 23. — *Középkori képzőművészetek*. 1923. XI. 29.

Itt említjük meg, hogy 1907 februáriusában, az érem- és régiségtár működéséről szóló jelentést, Pósta Béla betegsége miatt ő szerkesztette és terjesztette elő. Lásd: *Jelentés az érem- és régiségtárról*. Erd. Múz. Egyesület Évkönyve, 1906. 62—67. l.

Lásd még a következő közleményeket: *Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának utolsó tíz éve*. Erd. Múz., 1909. 197—200. l. — *Az Erdélyi Múzeum-egyesület utolsó öt éve*. (1919—1924.). Erd. Irod. Szemle, 1924. 151—156. l.

⁷⁰ *Római provinciális archaeológia Erdélyben*. Nagyenyed, 1906. — *A szolnoki-dobokói római táborhelyek*. Dés, 1910. — *Ampelumi vonatkozások*. Gyulafehérvár, 1912. — *Régészeti feladatok Hunyad-megyében*. Déva, 1913. A Hunyad-megyei rég. társ. ülésén.

⁷¹ 1912. III. 31. óta sz. o. választmányi, 1921. XII. 29. óta egyesületi választmányi tag volt: 1922. október 11. Lemondott 1924. július 8-án.

⁷² 1924. XI. 24. — Lásd: *Jelentés az egyesület 1922—24. évi működéséről*. Szeged, 1925. 1—46. l. — *Jelentés az egyesület 1925. évi működéséről*. Szeged, 1926. 1—19. l. Több nem jelent meg.

irodalomtörténeti szakosztály elnöke⁷³ lett s szabadegyetemi⁷⁴ és szakosztályi⁷⁵ előadásaival egyik legmunkásabb tagja.

Hasonló módon kivette a munkáját a régészeti társulat munkájából is és szívesen megjelent a társaság felolvasó asztalánál⁷⁶ is, mert úgy érezte, hogy a választmányi tagság erre is kötelezi.

A szabadegyetemi gondolat tökéletes átértése az oka annak, hogy mindenüvé készséggel ment előadni,⁷⁷ ahova hívták s belekapcsolódott minden olyan mozgalomba, amelyik a tudomány népszerűsítését, akár írásban,⁷⁸ akár élőszóban feladatának tekinti.

⁷³ 1925. XI. 25—1930. III. 19.

⁷⁴ Szabadegyetemi előadások: *Utazás a régi Görögországban*. Szeged, 1925. XII. 3., 10. — *Hódmezővásárhely*, 1925. XII. 9. — *Attila kincse*. 1926. XI. 25. — *Nagykőrös*, 1927. II. 27. — *Az ifjú kereszténység versenytársai*. 1928. III. 8. — *Az ékszer*, 1934. X. 15.

⁷⁵ E. B. E. szakosztályában tartott előadások: *Öslakók-e az oláhok Erdélyben*. 1924. X. 10. Megjelent: *Van-e alapja a dáko-román kontinuitás elméletének* címmel a Klebelsberg-emlékkönyv 127—137. l. — *Emlékezés Findály Henrikre, születése századi évfordulója alkalmából*, 1925. II. 4. Megjelent: *Ellenzék*, Kolozsvár, 1925. II. 2. — *Történettudás a román középiskolákban*. 1925. III. 18. — *Márki Sándor emlékezete*. 1926. II. 3. Megjelent kivonatosan: *Szegedi Napló*, 1926. II. 7. — *Néhány római kori emlékün*. 1926. III. 11. — *Elnöki megnyitó a szakosztály Rákóczi-ünnepén*. 1926. III. 27. — *Két limes kérdés*. 1926. XI. 10. — *Reinhold Ignác önéletírása*. 1927. III. 9. Megjelent: Márki Emlékkönyv, 47—60. l. — *A dioszkur misztériumok emlékei*. 1927. XII. 7. — *Emlékezés dr. Karácsonyi Jánosra*. 1929. I. 17. — *Báró Orbán Balázs emlékezete*. 1929. II. 27. — *Elnöki megnyitó: Childe: The Danube in prehistorie*. 1929. X. 23. Megjelent: *Szegedi Napló*, V. 246. sz. X. 27. — *Széljegyzetek egy régészeti cikkhez*. 1929. XI. 21. — *A dieburgi Mithras oltárkép*. 1930. IV. 30. — *Halotti lakoma ábrázolás jelentése római kori siremlékeinken*. 1930. XI. 19. — *A mai kolozsvári egyetem*. 1935. XI. 6. Megjelent: *Magyar Szemle*, XV. 3. 269—274. l.

⁷⁶ A régészeti társulatban tartott előadások: *A dioszkur misztériumok emlékei*. 1927. XI. 5. — *A dieburgi Mithras oltárkép*. 1930. IV. 10.

⁷⁷ Bethlen Gábor kör, Bölcsész kongresszus, Fészek club, Hargitaváralja, Honvéd legénység, Képzőművészeti Társulat, MANSz (Szeged és Kiskunhalas), Mérnök Egylet, Munkásotthon, Öreg lófők szövetsége, Pusztaszeri Árpád Egyesület, Soli Deo Gloria, SzEFHE, Szentkorona Szövetség, Szülői értekezlet, Tisztikar, Turáni Szövetség, Vitézi Szék, stb.: 1924. III. 28., 1925. I. 8., XI. 31., XII. 29., 1926. I. 5., II. 13., IV. 11., V. 30., VI. 1., XI. 6., XI. 9., XII. 15., 1927. I. 11., II. 20., III. 12., V. 15., XI. 29., XI. 31., XII. 2., 1928. I. 29., I. 31., III. 1., III. 3., III. 18., IV. 4., V. 6., V. 13., 1929. I. 3., II. 20., XI. 4., 1930. I. 18., I. 25., III. 15., III. 16., X. 19., 1931. III. 15., III. 17., 1932. IV. 11., X. 8., X. 22., 1934. X. 30.

⁷⁸ *Kolozsvár gyermekkor*. *Ellenzék* Naptára, 1920. 71—76. l. — *Kolozsvár lovagkora*. U. ott, 1921. 70—81. l. — *Kincses Kolozsvár*. U. ott, 1922. 143—152. l. — *Armamaximálás másfélszer évvel ezelőtt*. *Közigazdaság*, 1921. 8. — *Nagy magyar kutatók*. *Ellenzék*, 1921. III. 27. — *Utazás a multba*. U. ott, VIII. 28. — *Farkas szobor*. U. ott, X. 1. — *A kolozsvári múzeumok nagy nehézséggel küzdenek*. *Ujság*, 1922. VI. 14. — *A népszövetség őse*. *Ellenzék*, 1922. VII. 2. — *Erdély római kori műveltségének alap-tervezői*. *Hírnök*, 1923. III. 15. — *Meddig terjedt a római uralom a Bánátnban?* *Ujság*, 1923. V. 4. — *Maecenas, dilettans, amatőr*. U. ott, 1923. V. 12—13. — *Műtárgyak és régiségek hamisítása*. *Ellenzék*, 1923. V. 27. — *Műgyűjtés és műgyűjtők napjainkban*. *Ujság*, 1923. VI. 10. — *Az erdélyi ősemlék nyomában*. U. ott, VIII. 22—23. — *Két nagy ókori háború tanulságai*. *Hírnök*, 1923. IX. 15. és X. 1. — *Régi kályhacserepek*. *Ujság*, 1923. IX. 20—21. — *Régi öntárgyaink*. U. ott, IX. 12. — *Kolozsvár eredete és neve*. *Evangelikus Néplap*, 1923. VI. — *A lábbeli az ókorban*. *Cipészek szaklapja*, 1924.

Ezt a sokirányú tevékenységet méltányolta az Erdélyi Irodalmi Társaság, majd a Mikes Irodalmi Társaság és a szegedi Dugonics-Társaság akkor, amikor tagjai sorába választásával ismeri el érdemeit. A megtiszteltetést mindenütt a leglelkesebben végzett munkával fizette vissza.⁷⁹

Aki a tanítást ilyen széles keretek közt akarja és tudja csinálni s akinek tolla is van hozzá, az könnyen hajlik a publicisztika felé.

Buday Árpád írja: „E sorok írója sohasem lelkesedett Pósta Béla politikai szereplése iránt..... Láttuk azt a testet-lelket öltő munkát, gyakran durva kihasználását őszinte becsületességének s az önzetlen munka jutalmául az érdekeikben sértettek légiójának fékezhetetlen gyűlöletét.”⁸⁰ Pósta Bélánál észrevette azt, amit saját magánál elfelejtett észrevenni. Igaz, hogy ő maga nem politizált, csak az erdélyi magyar ügyet szolgálta, mint az Ellenzék és Ujság egyházi és iskolai referense, de lehet-e ezt politika nélkül csinálni s nem lehet-e politikát vagy politikai tendenciát keresni a napi élet problémáival foglalkozó cikkek sorai közt?

Közleményei⁸¹ sokszor történelmi forrásértékűek, amelyekből ő maga

24. — *Arról, amit Ázsiából magunkkal hoztunk.* Ellenzék, 1923. IX. 30., X. 7., X. 14. — *A középkori Erdély.* Ellenzék, 1923. XII. 2., XII. 8., XII. 25. — *A gynlafehérvári székesegyház.* Hírnök, 1924. VI. 8. — *Középkori műveltségünk jellemzése.* U. ott, 1924. 305—307., 329—331. l. — *Ezernyolcszáz éves katonai okmány.* Ellenzék, 1924. VI. 15. — *Műgyűjtők és hamisítók.* Kálvinista Naptár, 1928. 81—88. l. — *Honfoglaló őseink lábbelije.* Cipészek szaklapja, 1925. húsvétí szám. — *Az ókori „modern” város.* Szegedi Szemle, 1931. 1—3. sz. — *Szász alapítás-e Kolozsvár?* Historia, 1930. 11—14. l.

Az 1919—1924-ben írt s a különböző folyóiratokban és lapokban közölt művelődéstörténeti cikkeit és tanulmányait „Tiszavirágok” címen, húszíves kötetben szándékozott kiadni a kolozsvári Minervánál. Ez azonban nem jelenhetett meg.

Itt említjük meg, hogy a következő lexikonoknak volt munkatársa: Révay Nagy Lexikona, Révay Kis Lexikona, Gutenberg Nagy Lexikona, Új Lexikon, Új Idők Lexikona, Világirodalmi Lexikon. Ezekben több száz címszót írt.

⁷⁹ A 20. és 81. jegyzetben említett közleményeken kívül a Pásztortűzben jelentek meg: *Távozó historikusaink.* 1928. 2. 52—53. l. — *Közbeszólás Daday Lóránd és Walter Gyula vitájához.* U. o. 374—376. l. — *Marosnémeti.* U. o. 502—504. l. — *Eltévelyedések, meghibbanások.* 1923. 1. 62—63. l. — *A nudítás jogosultsága.* U. o. 300—307. l. — *Idők változása.* U. o. 705—710. — *Egy ceruzajegyzet.* U. o. 859—60. l. — *Az erdélyi őseim újabb nyomai.* 33. sz. 23—24. l. — *Kolozsvár egy évszázada a középkori művészetben.* 1924. 107—109. l. — *Morzsák népünk művészetéből.* 1925. 388—489. sz.

A Mikes Irodalmi Társaságban tartott előadások: *Erdély lelke művészetében.* 1924. XII. 14. — *Dákó-román törekvések.* 1927. III. 13. — *Az erdélyi fejedelemség nyugati kapcsolatai.* 1928. II. 26.

A Dugonics-Társaságban, amelynek igazgatósági tagja is volt, négy előadást tartott: *Mi lesz velünk?* 1926. XI. 14. — *Egy ógörög szenatorium életéből.* 1928. X. 18. — *Román könyv a magyar műveltségről.* 1931. XI. 8. — *Milyen a sikerült szobor?* 1932. XII. 11.

⁸⁰ Dolg. I. 15. l.

⁸¹ Iskolai és közművelődési kérdésekkel foglalkozó közlemények: *A hazai történelem tanításának kérdéséhez.* Pásztortűz, VII. 1. 232—235. l. — *A középiskola.* U. o. 370—373. l. — *Közgazdasági középiskolát.* U. o. 437—438. l. — *Az erdélyi szellem.* U. o. VIII. 1. 326—334. l. — *Erdélyi Magyar Tudományos Akadémia.* U. o. 410—412. l. — *Nemzeti művelődésünk jelene és jövője.* U. o. 2. 10—16. l. — *Műzeumaink múltja és jelene.* U. o. 577—578 l. — *A tanári vaskalap.* Ellenzék, 1921. III. 16. — *A középiskolai reform.* U. o. IV. 15. — *Román irodalomtörténet magyar nyelven.* VII.

később annyi haszonnal merített szélesebb érdeklődésre is számottartó írásaiban.⁸²

Egy részüknek témaköre⁸³ örökre érthetetlen marad azok előtt, akik

27. — *Milyen pályára neveljük gyermekeinket?* VIII. 4. — *Munkában az Erdélyi Múzeum Egyesület.* X. 29. — *Közgazdasági középiskolát.* *Közgazdaság,* 1921. 38. — *Gyermekeink jövője.* Magyar Nép, 1922. IX. 16. — *Szász intézményeink.* U. o. 1924. V. 31. — *A tornatanítás pedagógiai értéke.* Ujság, 1923. V. 29. — *Szüllői vélemény.* 1923. VIII. 31. — *„Büszke vagyok, hogy magyar tanár lehetek.”* U. o. IX. 6. — *Tömeges intés a magyar iskoláknak.* U. ott, 1924. II. 16. — *A magyar műemlékek sorsa.* *Ellenzék,* 1921. V. 15. — *Mi lesz Erdély műemlékeivel?* U. o. 1922. V. 17. — *Uj műemlék-törvény készül.* U. o. 1923. IX. 18.

⁸² *Az erdélyi műemlékek ügye a román impérium alatt.* Erdélyi Irodalmi Szemle, 1924. 208—211. l. — *Az erdélyi református egyház a román uralom alatt.* Prot. Sz. XXXIV. f. — *Az erdélyi ág. ev. magyar egyház a román impérium alatt.* U. o. 2. sz. — *Az erdélyi unitárius és katolikus egyházak a román impérium alatt.* U. o. 3. sz. — *Románia egyházpolitikája.* U. o. 4. sz. — *A magyar közoktatásügy kálváriája Romániában.* U. o. 5. sz. — *Történettanítás a román iskolákban.* E. B. E. szakosztály, 1925. III. 18. — Müller Herman: *Das autonome Siebenbürgen.* U. o. XXXVII. 4. sz. — *A román konkordátum.* U. o. XXXVIII. 522—532. l. — Dr. Balázs András: *Adatok az erdélyi kisebbségek iskolavédelmi küzdelméhez.* P. Sz. XXXIX. 173—176. l. — *Erdély és a Regát.* Széphalom, 1931. 3—4. sz. — *Két román folyóirat legújabb száma.* Prot. Sz. XL. 790—794. l. — *Az erdélyi magyar közoktatásügy.* MANSz. 1934. X. 30. — *Az erdélyi magyar iskolák sorsa* Goldis Lászlótól Anghelescu Constantinig. Nevelésügyi Szemle, 1937. 63—71. l. — *A magyar nép lapja.* Széphalom, II. 3—4. sz. — *Magyar feladat.* U. o. 1932. 105—107. l. — *Az Erdélyi Múzeumegyesület létkérdései.* Magyar Szemle, X. 1. 112—116. l. — *Székely művelődés.* Rádióelőadás, 1931. V. 15. — *Domokos Pál Péter: A moldvai magyarság.* Debr. Szemle, 1932. 317—318. l. — *Erdély művészettörténeti jelentősége.* Nagyenyei Album, 1926. 49—78. l. — *Nagyilondai Petran Coriolan művészettörténeti kritikai szempontjai.* Kézirat. — *A kolozsvári román egyetem és a gazdasági válság.* Kézirat.

⁸³ Hirlapi közleményei iskolai, közművelődési és tudomány népszerűsítési cikkeken kívül, a mindennapi élet problémáival foglalkoznak. Ezekre itt még cím szerint sem térünk ki, de lapszámi szerint felsoroljuk valamennyit, amelyikről tudásunk van. Igen sok jelent meg név nélkül.

Ellenzék, 1919. IV. 18., 1921. III. ?, III. 27., IV. 9., V. 20., VIII. 28., IX. 4., X. 1., X. 2., X. 29., 1922. I. 15., I. 18., V. 19., VII. 2., VIII. 9., IX. 17., IX. 29., X. 1., X. 8., X. 20., X. 22., XI. 22., XI. 23., XI. 26., 1923. V. 13., VI. 3., 10., 17., VII. 1., VII. 10., VII. 13., VII. 26., VII. 29., VIII. 5., VIII. 8., VIII. 17., VIII. 18., VIII. 19., IX. 1., IX. 12., IX. 26., XI. 23., XII. 1., XII. 2., XII. 7., XII. 8., XII. 25., 1924. I. 26., I. 27., I. 30., I. 31., II. 17.

Közgazdaság, 1921. 8—9., 27—28., 38., 1922. 1., 3. sz.

Magyar nép (valamennyi tudomány népszerűsítő), 1922. I. 20., VII. 29., VIII. 19., IX. 30., 1923. II. 10., V. 26., VII. 7., VII. 21., VIII. 11., IX. 7., 1924. VI. 21., 1925. VI. 27.

Ifjú Erdély, 1923. 4., 1924. 1. sz.

Ujság, 1922. XII. 5., XII. 6., 1923. IV. 14., IV. 21., IV. 28., VI. 2., VI. 21., VI. 26., VII. 3., VII. 6., VII. 7., VII. 10., VII. 12., VII. 18., VII. 22., VIII. 1., VIII. 2., VIII. 8., VIII. 9., VIII. 10., VIII. 15., VIII. 25., VIII. 26., VIII. 30., VIII. 31., IX. 2., IX. 4., IX. 6., IX. 23., X. 2., X. 5., X. 14., X. 21., X. 22., XI. 11., XI. 25., 1924. I. 27., II. 16.

Szegedi Napló, 1925. X. 6., XI. 6., XI. 10., XI. 29., XII. 23., XII. 25., 1926. I. 3., II. 4., III. 19., IV. 14., V. 4., V. 16., VI. 5., VII. 14., VII. 18., VII. 24., VII. 24., VII. 25., VIII. 1., VIII. 4., VIII. 10., VIII. 17., VIII. 24., IX. 12., IX. 26., X. 13., XI. 27., XI. 28., XII. 16., XII. 25., Karácsonyi könyve 44—49., 1927. I. 23., I. 30., III. 9., III. 19., III. 20., III. 24., III. 25., III. 27., III. 31., IV. 22., V. 20., V. 21., V. 22., VII. 17., VII. 31., VIII. 2., VIII. 3., VIII. 18., X. 16., X. 21., XI. 1., XII. 11., XII. 13., XII. 14., XII. 30., 1928. I. 20., II. 11., III. 17., III. 25., III. 27., IV. 19., IV. 21., V. 16., V. 17., V. 24., V. 27.,

annak az ideget és egészséget pusztító négy esztendőnek történéseit nem ismerik. Buday Árpád szenvedő hőse volt ezeknek a történéseknek s akkor látta be, hogy erre a munkára ott feltétlenül szükség van a magyarság érdekében.

Meggyőződéssel vallotta, hogy „... napjainkban az anyaország területéről lecsatolt magyarságban is polyhistorok kitermelődésére kell számítanunk. Mert csak egyes tudományszakokban, kiváltságos egyéneknek lesz módjában egy tudomány művelése mellett megmaradniok, de csak akkor, ha nem kizárólag tudományukból akarnak megélni, családot eltartani. Ellenkező esetben a tanárnak írónak, sőt hírlapírónak, a művésznak fiziletembernek, a hivatalnoknak vállalkozónak is kell lennie, hogy a mindennapit biztosíthassa. Az érdekelt egyén szempontjából, talán a szak-tudományosság szempontjából is, lehet ez sajnálatos tény, de az általános közjó szempontjából épen nem az. Addig nem is sejtett, mert rejtve maradhatott képességeket vonz napfényre a kényszerűség, neveli az önbizalmat, a nemzeti értékeket s amit veszítünk mélységben, sokszorososan megnyerjük szélességben. Csakhogy aztán azoknak, akik az ítéletmondásra hívatottnak érzik magukat, mindez jusson eszükbe és ne akarják a maguk kedvezőbb viszonyai közt jogos mélységmérőt is alkalmazni ott, ahol a szélességmérőt is alkalmazni kell.”⁸⁴ Ezek a megállapítások Finály Henrik munkásságáról és az abszolutizmus koráról szólnak. Olyan időkről, amelyek nagyon hasonlítanak az említett négy esztendőre, amikor alig hihető, hogy a közügy szolgálata kifizető lett volna, hacsak a börtön szélén tancolást nem tekinthetjük ilyennek.

Ha Buday Árpádnak húsz év alatt soha sem jutott eszébe, hogy szaktudományának választott irányától eltérjen és publicisztikai tevékenységet fejtsen ki — amire pedig bőven lett volna alkalom⁸⁵ — s ekkor

VI. 6., IX. 13., IX. 28., X. 25., XI. 24., XII. 2., XII. 5., XII. 16., XII. 25., 1929. I. 23., II. 5., II. 10., II. 24., III. 2., III. 21., III. 22., IV. 9., V. 12., V. 18., V. 19., VI. 4., VII. 4., VIII. 27., VIII. 30., IX. 4., X. 27., XI. 17., XI. 22., XII. 18., 1930. II. 4., II. 15., II. 22., IV. 8., VII. 1., VIII. 8., 1932. X. 30., XII. 4., 1933. IX. 21., IX. 22., IX. 27., X. 7., 1934. VII. 13., VII. 28., X. 29.

Színházi Ujság, 1925. II. 7.

Egyházi Híradó, 1925. 45., 46., 1926. 8., 22., 1927. 7., 1928. 5., 1931. 12., 24., 1933. 1., 2., 6., 29., 30., 31., 32.

Békésmegyei Közlöny, 1926. XI. 12.

Vitézek és gazdák lapja, 1927. 13. sz.

Erdélyi Magyar Naptár, 1926. 81—90. I., 1927. 55—61. I.

Kálvinista Naptár, 1927. 34—39. I., 1928. 81—88. I.

Szegedi Új Nemzedék, 1925. XI. 29., XII. 11.

Szegedi Szemle, 1931. 1—2. sz.

Székelység, 1932. 7—8. sz.

8 Órai Ujság, 1924. X. 23., 1925. IV. 8.

Pesti Hírlap, 1925. V. 29.

Saját maga összeállította, nem teljes bibliográfiát lásd: Beszámoló, 1922—23. 1926—27.: 288²—291., 294—295., 299—300., 307—308., 1927—28—1928—29.: 146—147., 153—154., 1929—30.: 314., 1930—31.: 125—126., 1931—32.: 120., 1932—33.: 156—157., 1933—34.: 173⁶, 207. I. 1934—35.: 128., 134., 161. I.

⁸⁴ *Ellenzék*, 1925. II. 1.

ve

el kellett térni és hírlapi cikkekben kellett kifejtienie véleményét, el kell hinnünk, annak nemcsak az egyén, de elsősorban a nemzeti kisebbség szempontjából való szükségességét is. Hogy a változott viszonyok mellett sem tudott ettől a munkától szabadulni, azt csak az rója fel, akinek nincs és soha se volt semmiféle szenvedélye. Az kétségtelen, hogy a jutalom ugyanaz volt érte, amit ő maga Pósta Bélánál annyi tárgyilagossággal és aggódo szeretettel megállapított.

Még egy oldala van Buday Árpád sokirányú tevékenységének, amelynek ismerete nélkül nem volna teljes a gazdag életről rajzolt kép. Az a munka ez, amelyet a diákjóléti intézmények érdekében folytatott.

Aki ismeri a nagyenyedi Bethlen-kollégium történetét, az tudja, hogy ez az iskola, a szó legnemesebb értelmében diákjóléti intézmény is volt. Tudjuk, hogy ez az iskola és ennek hasonló intézménye nyolc éven át adott otthont és szűkösen, de becsületesen kimért kenyeret Buday Árpádnak, akit — mint az iskola annyi sok kiváló növendékét — nem négylovas hintó vitt Nagyenyedre a nyári vakációk után, a marosludasi vasúti állomás melletti tisztos tanyából. Ezért a kenyérért egy életen át hálás volt Buday Árpád az öreg kollégiumnak. A falai közt töltött időt élete legszebb szakaszának tartotta s arra mindig a legnagyobb szeretettel gondolt.⁸⁶

Kolozsvárt a református kollégium hasonló intézménye biztosította Buday Árpádnak a nem mindig gond nélkül folyó életet, munka lehetőséget. A bérbeadott Mensa Academicán kívül, más intézménye még nem volt abban az időben az egyetemnek. Pósta Béla alkotni vágyó energiája kellett hozzá, hogy ebből a bérlőnek bizonyára jövedelmező, de a diákok jólétét nem nagyon szolgáló intézményből, olcsó és kiadós táplálékot adó, tiszta és egészséges diákasztal legyen, amely minden beíratkozott hallgató előtt nyitva álljon, de nagyarányú kedvezményeket is nyújtson azoknak, akiket szegénységük mellett, tisztességesen elvégzett tanulmányaik feljogosítottak erre.

A Deák Ferenc-utcai Bánffy-palota emeleti termeiben sorakozó, fehér

⁸⁵ Lásd az Apáthy—Pósta szerkesztette Erdélyi Hírlapot.

⁸⁶ Enyedi vonatkozású közlemények és előadások: *Háromszáz esztendő a nagyenyedi Bethlen-kollégium*. Ellenzék, 1922. I. 22. — *Diákélet a Bethlen-kollégiumban*. U. o. II. 12. és 26. — *Erdélyi régi diákélet*. U. o. I. 29. — *Egy régi alma mater történetéből*. U. o. III. 12. — *Készülődés a Bethlen-kollégium jubileumára*. U. o. IX. 24. — *Bethlen Gábor kollégiuma*. Magyar Nép. 1922. X. 7. — *Ahogy mi diákoskodtunk*. Szegedi Napló karácsonyi könyve, 1927. 44—49. I. és Kálvinista naptár, 1927. 34—39. I. — *Bethlen Gábor kenyerén*. A Bethlen Gábor kör hmvásárhelyi ünnepén. 1927. IV. 18. — *Makón*, 1928. XI. 24. — *Hargitaváralja Bethlen ünnepén*. 1929. XI. 12. — *Magyar sors. Emlékezés dr. György Jánosra*. Szegedi Napló, 1929. II. 26. — *Kertész József: Hazajáró lelkek. Nagyenyedi képek*. Prot. Szemle, XXXVIII. 556—557. I. — *Enyedi jellemek*. Erdélyi kollégium, 1932. XII. 3. — Megjelent: Egyházi Híradó, 1933. I. 7.

Itt jegyezzük meg első irodalmi sikerét. *Szabolcska Mihály*-ról szóló felolvasása az önképzőkör érdemkönyvébe került. Megjelent: Berde Károly: *A Kemény Zsigmond önképzőkör Emlékkönyve*. Nagyenyed, 1909. 71—76. I. — Első nyomtatásban megjelent írása: *A nagyenyedi Bethlen-Kollégiumban, a XVIII. sz. végén működött önképzőkörnek és Próbá című kiadványának ismertetése*. Közérdek, 1898. augusztus, folytatásokban.

viaszosvászonnal bevont asztalainál sok olyan ma is szerepet játszó közéleti férfiú, kiváló szakember ült, aki — faji és felekezeti különbség nélkül — élvezhette ennek az intézménynek jótéteményeit. Mert mindenki élvezte, aki idejárt, akár egész díjat fizetett, akár kedvezményes, vagy éppen ingyenes volt.

Ennek az intézménynek Buday Árpád már csak a gondjaiban osztozott. Örömmel tette, mert úgy érezte, hogy ezzel fizeti vissza a másik két intézménytől tizenkét éven keresztül szűkösen kapott jótéteményeket.

A vezetés Pósta Béla kezében volt, de a munkából jutott intézete első tudományos tisztviselőjének is bőségesen. Mikor pedig 1910-ben 500 terítékes étteremmel és 48 hallgató részére szolgáló 24 lakószobával — amely a szomorú átadásáig⁸⁷ 72 hallgatót befogadó 36 szobára emelkedett — az első modern egyetemi internátus megnyílt, ennek az intézménynek Buday Árpád lett a vezetője.

Tudományos munkája mellett időt talált arra, hogy minden bentlakóval, hetenként legalább egy félórát foglalkozva, a szülőkkel állandóan levelezve, tökéletesen megismerje azokat, akik gondjaira voltak bízva. Így lett ez az internátus, komoly jóléti intézmény és nem kilengések melegágyaként szolgáló diákszálloda. Hogy milyen kálváriát jelentett, a jogtalan lefoglalás következtében, erőszak alkalmazásával történt átadás; arról nem beszél a máig is meglévő jegyzőkönyv, amely csak az átadott és átvett tételeket sorolja fel. A türelmes papirosnak, pláne ha azon hivatalos akta van, nincs érzéke, az otthonát veszített férfinak pedig csak befelé folydogáló könnyei vannak.

Az elvesztett terület helyett csakhamar másikat mutatott Buday Árpádnak a kisebbségi élet mindig erősebben jelentkező nyomora. A református kollégiumban órákat vállal, mint nem egy ízben a háború alatt. Közvetlen közelről látja az államsegélytől megfosztott iskolák vergődését, amelyek a magas tandíjak bevezetésével a szülőkre voltak kénytelenek hárítani a fenntartási költségek egy részét. Nem szívesen tették, mert látták, hogy ez csak az új birtokosok malmára hajtja a vizet s a tehetőséges, de szegény gyermekeket kizárja a tanulásból. De megmozdult a társadalom. Az Ellenzék megindítja tandíjsegély akcióját, amely 3 év alatt közel 1,000.000 leit oszt ki a rászorulóknak közt.⁸⁸ A hónapokig tartó adminisztrációt, a kérvények ezreinek elbírálását Buday Árpád egymaga végzi, olyan munkatöbblettel, amely maga is egész embert kívánt volna.

A szegedi egyetemen kiépített diákjóléti intézményeket talált Buday Árpád, amelyek az ifjúság nyomorát átérző, önzetlen férfiak kezein keresztül fejlődtek komoly szociális tényezővé. Minden volt, csak mensa nem azok számára, akik nem az internátusokban helyezkedtek el. Igaz, hogy

⁸⁷ 1919. május 12. — *A Kolozsvári Egyetemi Diákasztal*. Magyar Kisebbség, 1922. 209—13. l. — *Mi akadályozza a magyar ifjak beiratkozását a kolozsvári román egyetemre?* Ellenzék, 1922. VIII. 16.

⁸⁸ *Széljegyzetek az Ellenzék segélygyűjtéséhez*. Ellenzék, 1922. VI. 28. — Lásd még: U. o. 1920. XI. 3.

a segítségnek sok módja van s az nem hiányzott. De a szegények konyháján elfogyasztott gyenge ebéd, ha a gyomrot nem is elégíti ki, annál több táplálékot ad a fiatal agynak, amely szélsőségekre mindig kész gondolataival olyan irányt adhat az ifjú lélek fejlődésének, amely egy életre éreztetetheti a maga káros hatását nemcsak az egyénre, de a társadalomra is.

Ennek belátása vezette Buday Árpádot s vele együtt tanártársait arra, hogy megteremtették a diákasztalt, amelynél ma 250 hallgató kaphat kielégítő, tápláló ellátást olyan környezetben, amely még látszólag sem érezteti, a szegénység miatt amúgy is sokszor érzett, alsóbbrendűséget. Fokozta tettvágyát az a szomorú tény, amelyet a Buday Árpád által 1931. szeptember 1. óta vezetett Diákvédő Iroda kérelmapjai s még többször a lábönjáró nyomor mutatott meg azoknak, akikben az ifjúság iránti meleg érzés, egy életen át szerzett tapasztalatoktól támogatva nemcsak megvan, de érdeklükben cselekedni is akar.

A gondterhes küzdelmekről sokat beszélnek a kiadott jelentések⁸⁹ s az a tervezet, amelyet a Diák-ház építésére akkor dolgozott ki, amikor rajta kívül mindenki tudta, hogy Buday Árpád magában hordozza a halálos kórt, amelyből nincs menekvés. De amikor éppen ezért egyik barátja aggódva kérte, hogy legalább az iroda ügyeitől való szabadulással könnyítsen terhein, azzal tért ki a kérés teljesítése elől, hogy a szülői ház melegen kívül, neki, a nagyenyedi kollégium egykori kalefaktorának is a diákjóléti intézmények adtak meleg otthont, neki is kötelessége a mai nehéz viszonyok közt dolgozva segíteni azokon, akik az intézményre rászorulnak. És ez nem pusztá szó volt, vagy hangulatkeltő mondas, hanem őszintén átérzett kötelességtudás, amely sokszor gondfelhőbe takarta Buday Árpád derűs arcát, tiszta kedélyét, amely egyébként mindig az Isten akaratában megnyugvó, vallásos lélek kiegyensúlyozottságát tükröztette vissza.

Buday Árpád irodalmi hagyatékát rendezgetve egyik jegyzőkönyvében két idézőjelbe tett gondolatot olvastam. Az egyik, régészeti tudományunk nesztorának, Eella Lajosnak egyik dolgozatából való: „... a kis-körü irodalomnak átka, hogy a szakemberek vagy agyonhallgatják, vagy lebunkózzák, vagy tömjénbe fojtják egymást.”

Az élet a két elsőből juttatott bőségesen Buday Árpádnak is. Nem többet, mint másnak, aki a közélet terén szerepet vállal, de semmi szín alatt sem annyit, amennyi befolyásolhatta volna munkakedvét. Nem félt egyiktől sem, de írtózott az utolsótól. Ismerve felfogását, mi is tartózkodtunk ettől, ami annnyival is könnyebb volt, mert az ő életéről harmincnyolc év komoly cselekedetei beszélnek, amelyek kiállják a kritikát is.

Ugy hisszük, nem sértjük meg az emlékét, ha a másik idézetet, amit élete legválságosabb évében, 1919-ben jegyzett ki Dóczi Lajos valamelyik munkájából, reá gondolva idézzük: „Ez az ember fennhordhatja, bár nem

⁸⁹ *Jelentések az 1931–32. tanévről.* 1–19. l. — *Jelentések az 1932–33. tanévről.* 1–18. l. — *Jelentések az 1933–34. tanévről.* 1–12. l. — *Jelentések az 1934–35. tanévről.* 1–11. l. — *Jelentések az 1935–36. tanévről.* 1–12. l.

szokása, homlokát minden (magyar) emberrel szemben; mert igazság és kötelesség ellen soha sem vétett, soha embert tudva meg nem bántott, soha hazája ellen nem írt, soha sem alázkodott, soha sem tolakodott s a maga útján járva becsülettel vergődött névre és szerény jó módra.“

Ez magyarázza meg, hogy 1937. április 9-én, a szegedi református temetőben annyi csillogó könnyet láttunk, meglettkorú férfiak szemében, akkor, amikor Buday Árpád sírját körülállva, fájdalommal búcsúztunk a munkás életet élt igazi jó embertől, a szerény tudóstól.

*A Ferencz József Tudományegyetem
Régiségtudományi Intézete.*